

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 29

LITERATURE AND LANGUAGE
IN THE SOCIETY OF
SERBIAN LETTERS

Accepted at the IV meeting of the Department of Language and Literature
of 25th April, 2017, on the basis of reviews presented by *Nada Milošević-Djordjević*
and *Milorad Radovanović*, full members of Academy

E d i t o r

Corresponding member
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 29

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

Примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности од 25. IV 2017. године,
на основу реферата академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и академика *Милорага Радовановића*

У р е д н и к
дописни члан
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор
Младенка Савичић

Коректор
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 400 примерака

Штампа
Планета принт

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч: О словесности</i>	9
Злата Бојовић, <i>Књижевности у Друшћиву српске словесности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Literature in the Society of Serbian Letters</i>	29
Александар М. Милановић, <i>Вук Караџић у Друшћиву српске словесности</i>	31
Aleksandar M. Milanović, <i>Vuk Karadžić and the Society of Serbian Letters</i>	45
Рајна Драгићевић, <i>Улога Друшћива српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли</i>	47
Rajna Dragičević, <i>The role of the Society of Serbian Letters in the development of Serbian lexicology and lexicography</i>	59
Исидора Бјелаковић, <i>Друшћиво српске словесности и проблем израге терминологије</i>	61
Isidora Bjelaković, <i>The Society of Serbian Letters and the problem of creating terminology</i>	76
Виктор Савић, <i>Даничићев рад на историји језика у Друшћиву српске словесности (1857–1861)</i>	77
Viktor Savić, <i>The work of Daničić on the history of language in the Society of Serbian Letters</i>	93
Ана Мацановић, <i>Графијска и орфографска проблематика у Друшћиву српске словесности</i>	95
Ana Macanović, <i>Alphabet and orthography-related problems in the Serbian Society of Letters</i>	108
Исидора Поповић, <i>Друшћиво српске словесности и Матица српска</i>	111
Isidora Popović, <i>The Society of Serbian Letters and Matica srpska</i>	122
Љилјана Јухас-Георгиевска, <i>Ђура Даничић и стари српска књижевности</i>	125
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Đura Daničić and Old Serbian literature</i>	143

Душан Иванић, <i>Ка методологији хуманистичких наука у Друшћу српске словесности</i>	147
Dušan Ivanić, <i>Towards the methodology of human sciences in the Society of Serbian Letters</i>	152
Мирјана Д. Стефановић, <i>Константин Бранковић као саоснивач Друшћва српске словесности</i>	153
Mirjana D. Stefanović, <i>Konstantin Branković als Mitbegründer der Gesellschaft der serbischen Schriftlichkeit</i>	162
Станиша Војиновић, <i>Сима Милутиновић Сарајлија у Друшћу српске словесности</i>	163
Staniša Vojinović, <i>Sima Milutinović Sarajlija and the Society of Serbian Letters</i>	173
Зорица Несторовић, <i>Друшћво српске словесности и развој дисциплина српске науке о књижевности</i>	175
Zorica Nestorović, <i>Society of Serbian Letters and the development of disciplines in Serbian literary science</i>	183
Бранко Р. Златковић, <i>Фолклорни жанрови у казивачко-мемоарској литератури о Првом српском устанку у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	185
Branko R. Zlatković, <i>Folklore genres in narrative-memoir literature about the first serbian uprising in the Glasnik of Society of Serbian Letters</i>	195
Војислав П. Јелић, <i>Класична традиција у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	197
Vojislav P. Jelić, <i>Classical tradition in the Glasnik of the Society of Serbian Letters</i>	202
Жарко Војновић, <i>Друшћво српске словесности и „књига за народ”</i>	205
Žarko Vojnović, <i>Die Gesellschaft der serbischen Gelehrsamkeit und das Buch für die Menschen</i>	218

ДРУШТВО СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ И ПРОБЛЕМ ИЗРАДЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ*

ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ

С а ж е т а к. – Рад представља поновни осврт на конституисање термилошког система у оквиру Друштва српске словесности, с циљем да се оно, на основу публиковане и рукописне документације, сагледа са различитих аспеката. У том смислу, посебна пажња обраћа се на (1) ставове чланова Друштва у погледу структуре будућег термилошког система, на (2) фазе у раду Друштва, на (3) понуђена решења, те на (4) могуће разлоге за коначни неуспех.

Кључне речи: Друштво српске словесности, терминологија, српски језик

1. Будући да је креирање термилошког система једног језика подстакнуто, пре свега, одговарајућим степеном развоја датог социјума, потпуно је јасно да је друштвено-политички напредак код Срба крајем 18, а пре свега у 19. веку наметнуо потребу за номиновањем великог броја новоуведених појмова, што је подразумевало и формирање термилологије. Док би, из савремене перспективе посматрано, овај процес подразумевао стандардизацију термилошког апарата утврђивањем јединствених норми према којима би се креирали термини (иако то често није и пракса), ситуација у погледу развоја термилошког система код Срба почетком 19. века била је у великој мери другачија.

Иако је, наиме, постојала јасна свест о неопходности израде термилошког апарата, сваки покушај реализовања овог процеса имао је, пре свега, карактер индивидуалног, при чему ставови у погледу начина попуњавања овог система нису били уједначени: (1) с једне стране, осећао се изразит пуризам према страном, пре свега, интернационал-

* Овај рад настао је као резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ној лексици (П. Соларић¹, Ј. Дошеновић, Л. Милованов, С. Мркаљ, П. Болић, Ј. Стерија Поповић и др.), (2) с друге – према славенизмима (вуковци), а (3) с треће – постојало је и умереније мишљење, према којем страну лексику није требало замењивати домаћом по сваку цену (Стратимировић, Видаковић и др.).²

Ситуација је, дакле, била веома комплексна јер није реч о бинарној конкуренцији, будући да је и међу представницима исте – традиционалистичке, доситејевске струје било различитих ставова у погледу структуре будућег термилошког система. Ова се сложеност директно одразила и на нов термилошки систем.

2. Иако је, дакле, потпуно јасно да се процес изградње термилошког апарата у српском културном кругу прве половине 19. века најчешће, ако не и увек, реализовао стихијски и спонтано (в. Ивић, П. 2001: 209), познато је да је у 19. веку било неколико покушаја (мање или више успешних) да се оснује друштво чији би један од циљева била елаборација будућег српског стандарда, што је подразумевало и израду институционализованог и систематичног, јединственог термилошког система.³

2.1. Кад је реч о Кнежевини Србији, након доношења Устава и оснивања Попечитељства просвештенија (1838), те развоја крагујевачке гимназије у Лицеј (1838), односно након доласка Михаила Обреновића на власт (1939) и преласка многобројних образованих особа из Угарске у Србију, створени су повољни услови за оснивање друштва оваквог профила (Перуничкић 1973: 3).

Управо у то време, професори Лицеја – Јован Стерија Поповић и Атанасије Николић⁴, суочени са огромним проблемом – проблемом неконституисане и нестабилизване терминологије, која је углавном

¹ Пишући 1805. г. Доситеју о *Кључићу* П. Соларића, Стратимировић истиче следеће: „Техническе речи не ваља писати, како бы тко хотѣо, но како и други у оному и подобному зыку пишу, иначе колико книга, толико тѣ быти художества, а оно исто и едно художество, и една наука. Ако се не може тачно у своємъ зыку рѣчь художествена произвести, коя бы сву силу мысли содержавала. – То є болѣ приимити ю изъ чужаго зыка, како стои; нежелы новія и сваки разнія рѣчи писати. н. п. Єдан Єстественица, другій Єстествоиспитателство, а на послѣдокъ бытѣ Физика” (Стратимировић 1838: 124).

² Подаци су дати према Новаковић 1956: 40; Кашић 1981; Јерковић 1985; Караца-Гарић 1987; Младеновић 1988: 138; Толстој 2004: 138; Милановић 2013: 139.

³ Још је, наиме, Л. Мушицки 1820. г. желео да оснује у Шишаговцу *Серѣскоје језикоиспѣиѣиѣлноје друштво* (Миљковић 1914: 19; Грицкат-Радуловић 1996: 2; Крестић – Станић 2001: 13). У Пешти је 1826. г. основана Матица српска. Д. Тирол је у два наврата покушавао да оснује и развије *Учено срѣско друштво* – најпре у Темишвару у периоду 1828–1831, а потом 1833. у Кнежевини Србији.

⁴ Ј. Стерија Поповић предавао је *курујални шѣил и сугејски ѣосѣуѣак ѣри ѣрањанским ѣарницама и ѣриродно ѣраво*, а А. Николић *мѣтѣмѣиѣчке науке*.

носила печат индивидуалног, долазе на идеју о оснивању друштва чији би један од основних циљева био елаборација српског језика и израда јединствене терминологије (Миљковић 1914: 29–35; Кићовић 1956: 315; Перуничкић 1973: 3; Суботић 2007: 216–218).⁵

У предлогу за оснивањем Друштва (29. 9. 1841) они истичу, наиме, да је језик на којем се предаје на Лицеју „матерњи српски, неизрађен и необделан за тако високе предмете“, те да се професори „усиљавају [...] по могућству своје речи за своје предмете ковати, но не будући у стању себе к општности узвисити, сваки особитим путем спешу. Сваки је на овај начин себи остављен, своје фали, туђе не прима; а из свега овог ништа друго не произлази, него зидање вавилонског торона, гди сви раде но један другог не разуме; гди неједнакост и растројеније у језику влада и што је најгоре, забуну између учеће се младежи порађајући, с највећим убитком на јавно образовање и напредак у наукама дејствује...“, а потом додају следеће: „Сваколико согласије професора к сочиненију учевног каквог речника јошт не би довољно било да се важна ова к напретку препона надвлада и уклони. Језик наш није приватно само школа и професора благо, но народно и опште сокровиште, гди се ништа мењати, ништа придодавати не сме без участија и содејствија целог рода и народа” (према Перуничкић 1973: 21–22).

2.2. Основано 1841. године, Друштво српске словесности иницирало је у два периода – најпре 1842, а потом 1844.⁶ године – рад на изради терминологије, заступајући следећи концепт: (1) уклањање термина заснованих на грчком и латинском језику и њихово превођење или грађење одговарајућих кованица, (2) благонаклон став ка лексци рускословенске и руске провенијенције (Перуничкић 1973: 10). Док је, дакле, постојао изразит пуризам према интернационалној лексци, сла-

⁵ О овим данима Николић пише у својој *Ауџобиографији* (1874–1875): „Још у почетку ове школске године [мисли се на 1841/42; прим. И. Б.] добијемо у Лицеуму Коллегу Јована Стерио Поповића, за предавање права природног. Са овим сам се много дружио и често разговарао о нашој невољи. Ми смо имали да предајемо науке на србском језику и уједно да стварамо сами техничне речи. И при најбољој вољи и при најузвишенијој способности даје се мислити да нећемо све погодити како да одговара и својству језика и техничном опредељењу па би штетно било да се увуку неки изрази који не би одговарали своје значају. О овој околности често размишљавајући и договарајући се дођосмо на те мисли, да би од преке нужде било, да се сви професори састају, па и други способни да се позову на скуп, и у овоме да се обштим сагласијем сачињава Технични лексикон. Све што се сачини да се у новинама обзнани, како би и они који нису у друштву створене речи критиковати и своја мњења о њима дати могли. Ми смо били скромни у томе и нисмо хотели да изиђемо са наименовањем да је ово Друштво учено – мада му је задатак научан – па смо тражили скромну фирму за ово друштво. И ово је била тема нашега честог разговора” (1874–1875; табак 20).

⁶ Друштво није радило од августа 1842. до августа 1844, када га је на молбу министра просвете Пауна Јовановића, а на иницијативу Јована Стерије Поповића, обновио Александар Карађорђевић.

венизми су доживљавани као део заједничког културног наслеђа и према њима је однос био дијаметрално супротан.⁷

3. О првој фази рада Друштва (током 1842. г.) у литератури се наводе само кратки површни подаци. С друге стране, о другом периоду (од 1844. г.) писано је веома много.

3.1. Познато је, наиме, да су у изради научне терминологије (од 1844. г.) учествовали следећи чланови Друштва: Ј. Ст. Поповић, Ј. Шафарик, Ј. Стејић, К. Бранковић, А. Николић, С. Николић, И. Стојановић, М. Спасић, Д. Исаиловић, В. Лазић, С. Прица, И. Станимировић, који су, расправљајући о појединим терминима на својим седницама, покушавали да пронађу најбоље решење за одговарајућу латинску или немачку форму. Након тога, састављали су списак коначних предлога у извештајима (од 14. августа 1844. до 14. маја 1845. – дакле, током девет месеци)⁸. Ова термилошка решења публикована су потом у *Подунавци* (1844, у св. 46, 47, 49, 51; и 1845. у св. 4 и 14). У тексту *Припрема за називословниј (терминологическiй) Рѣчникъ одъ Дружства србске словесности (Подунавка 1844/46: 142)* наведени су и подаци о иновативним поступцима који се налазе у основи понуђених термина. Сасвим очекивано, у питању је било (1) преузимање одговарајућих форми из „старословенског” језика (мисли се на руски/рускословенски), (2) ковање нових термина превођењем одговарајућих латинских/немачких форми или деривацијом (ређе), (3) прихватање оних форми које су већ биле у употреби међу образованим светом тог времена (в. Стојановић 1924: 579; Миљковић 1914: 29–45; Перуничих 1973: 10).

Грађа је публикована у *Подунавци* како би постала доступна широј јавности, од које се очекивало да преузме улогу арбитра и да да свој суд о понуђеним терминима. Коначна идеја била је да се на крају сви термини обједине у јединствени „називословни“ речник. Чини се да је овај корак био један од пресудних за рани крах започетог посла јер су појединци јавно иступали против решења Друштва и веома брзо пољуљали његову концепцију и даљи рад (Петар Матић – судија и књижевник из Бјеловара, В. Стеф. Карацић – обојица дописни чланови Друштва, као и Партеније Дубајић⁹).

3.2. Матићеви аргументи (неведени у писмима датираним 2. 2. 1845. и 6. 5. 1845), у високом степену објективни, били су следећи:

⁷ „Srž Društva srpske slovesnosti sačinjavali su ljudi u načelu vrlo skloni Vukovim idejama u narodnom jeziku, ali neskloni da se, prihvatajući narodni jezik, istovremeno u potpunosti odreknu našeg ‘slovenskog’ nasleđa” (Ivić 2000: 165).

⁸ Реч је о око 30 седница, на којима су учесници креирали нове термине, уносили измене, расуђивали о понуђеним решењима, разматрали писма о статусу појединих термина, ревидирали листе из претходних извештаја и сл.

⁹ Писмо је послато 14. јануара 1845. године из Котора *Српском народном листу* (1845, X/2), а Друштво је објавило свој одговор у *Подунавци* 27. јануара.

1. прерано започињање датог посла будући да је образовање, наука и култура у Србији на самом почетку; 2. препорука ка прихватању интернационализама попут *џрамајика, айейиши, клима, конџрасиј* уместо *језиковка, њокшев, њоднебије, њројивсџво* и сл.;¹⁰ 3. „кварење” српског језика под утицајем црквенословенског будући да кованице или калкови нису грађени према творбеним моделима српског језика, што води ка макаронизму; 4. непотребно увођење славенизама и препорука ка њиховом искључивању из система јер су представљали препреку ка приближавању „Србима католичке и исламске вероисповести”, којима су ове форме биле стране (Грицкат 1964: 133; Перуничих 1973: 11; 60–68). Коначно, Матић препоручује да је посао најбоље прекинути у овој (почетној) фази јер ће се временом у самом језику пронаћи и стабилизovati адекватнији термини.¹¹

Узимајући у обзир Матићеве аргументе, Друштво је одлучило да о њима јавно расправи на главној седници, одржаној 20, 21. и 27. маја 1845. године (Перуничих 1973: 10). Према извештају М. Бана (*Српске новине*, бр. 42; према Стојановић 1924: 582–584), на седници, одржаној 21. маја, најпре су прочитана три Матићева писма, а потом је гласано у погледу сваке од понуђених измена у раду. Одлучено је, наиме, (са 10 гласова према 4) да Друштво прекине започети посао у виду заједничког рада. У вези са статусом славенизама, према извештајима, настала је расправа и тада је Вук изнео своје мишљење подржавајући Матића.¹² Вук је оправдано сматрао (1) да је искључив пуризам немогућ („не знам би ли се и један народ у Европи могао наћи који се трудио да је [терминологију; прим. И. Б.] сасвијем преведе на свој језик”); (2) да образовани људи још увек немају поуздано осећање за народни језик и да Друштво не би требало да, као институција од ауторитета, подржава (а) термине који нису сковани у духу народног језика (нпр. *двосуџружџје* или *двобрачије*), (б) оне према којима постоји домаћа прихваћена форма

¹⁰ „Ове науке наследили су сви данашњи народи од Јелина и Латина, па не само што су им техничка имена и израженија примили и удомили, него још и дан данашњи, кад какав умни пород у кругу наука произведу, њега јелинским или латинским именом [...] крсте, јер га својнародним језиком сходно крстити не уму” (Перуничих 1973: 61). Против оваквог става појављују се и супротна мишљења. Тако Тодор Недељковић, учитељ из Рогачице, 14. јуна 1845. пише да је за једног орача и простог младића разумљивија реч *мудрољубље, наука о мудросџи* од *философија*, или *џравили, уредни џовор* од *јелоквенџија* и сл. (Перуничих 1973: 81).

¹¹ Анализирајући примере које у писмима критике наводи П. Матић, И. Грицкат (1964: 134) указује на то да је, поред исправних ставова, код њега постојала *свесџи* о томе да језик мора бити заснован на народном вернакулару, али да није било *знања* о томе где су границе тог идиома у односу на онај који је заступала традиционална струја Друштва (нпр. Матић инсистира на посрбљавању форми на -ије, али истовремено употребљава славенизиране форме са суфиксом -еск – нпр. *маџемаџиџески* и сл.).

¹² Интересантан је податак да је и Ј. Хаџић заступао исто мишљење као и Вук (в. Стојановић 1924: 583).

(нпр. *безумсїво* уместо постојећег *безумље*) или (в) оне који су у вернакулару имали већ устаљено значење, а сада им се приписивало ново, потпуно другачије, настало често директним калкирањем (нпр. *одсечно* за *їрецизно* – према лат. *praecise*, *одлучно* за *аїсїракиїно*, *їроїалица* за *банкроїї* и сл.) те (3) да је веома важно да се терминологија ствара у оквиру поједине струке.¹³ Сматрао је да је у том тренутку било боље да се терминологија развија спонтано, а не да се лоше сковани термини под патронатом Друштва шире у језику и тако га „кваре” (в. Караџић 1896; Миљковић 1914; Кићовић 1956: 317–329; Грицкат 1964: 132; Будимир 1974: 6–7; Кашић 1981: 75; Караџа-Гарић 1987).

Иако је, дакле, Друштво на овој седници одлучило да прекине са даљим заједничким радом на изради терминологије, у извештају се јасно истиче да се не прихвата став о одбацивању славенизама. Уместо тога, одлучено је да сваки аутор припрема радове мањег обима који би били публиковани, што је утицало на покретање *Гласника Друшїва срїске словесносїи*.¹⁴ Управо у првој свесци овог листа, не одустајући од примарне идеје, у години Вукове победе и незваничне акцептуације његовог програмског решења (1847), Јован Стерија Поповић објављује *Називословне речи израђене Дружствомъ србске словесности* (ГДСС 1847/1: 1–9)¹⁵, са 513 понуђених термилошких решења, као и текст у којем износи своје неслагање у вези са одлуком Друштва о прекиду рада на терминологији – *Разлози о назывословнымъ речма* (ГДСС 1847/1: 9–16).¹⁶

3.3. Иако је заиста чињеница да је многим понуђеним терминима, услед неприхватљиве творбене структуре или пак доминације интернационалног пандана, кратак век био неминован (нпр. *вешїойлес* за *балетї*, *самоглед* за *ауїїоїсију*, *їомешак* за *аборїїус*, *гласоудар* за *акцентїи*, *ваздухокружїје* за *аїмосферу*, *двосуїружїје*, *двобрачије* за *биџамију*...), поједини називи наставили су да живе у језику у истој форми: *браколомац*, *їравобраниїшељ*, *двосмислено*, *обосїран*, *рачуноводсїво*, *їрибор*, *їревраїи*, *їоїис*, *їозив*, *сукоб*, *їринуда*, *їријем*, *сїисак*, *оїрошїїај*, *сїиїцај*, *їреїїїлаїїа*, *ванбрачно деїше*, *дедовина*...)¹⁷ или пак уз извесне

¹³ Наведене ставове Вук је пре седнице Друштва послао Пауну Јанковићу, министру правосуђа и просвете и председнику Друштва.

¹⁴ О различитим варијантама извештаја са главне седнице в. у Стојановић 1924: 582–591.

¹⁵ Дати су термини на почетна три слова абецеле, као и неколико термина са на D, E, M, O, P, H, S. Више о творбеној структури предложених термина в. у Грицкат 1964.

¹⁶ Детаљна анализа овог Стеријиног текста и његових ставова у погледу терминологије дати су у Младеновић 1988.

¹⁷ Као што наводи и Младеновић (1988: 139) многи од ових термина постојали су у језику и раније. У истом раду наведен је исцрпан списак термина који су се задржали и данас у српском језику.

фонетске и/или творбене трансформације и посрбљавања (*сујеверије* као *сујевеџје*; *сазвездије* као *сазвезџје*; *јоднебије* као *јоднебље*; *засједаније* као *заседање*; *водоземно* као *водоземац* и др.) (Грицкат 1964: 135–136; Младеновић 1988: 139). А. Младеновић (1988: 141) ову групу дели на две подгрупе: 1. речи које су се задржале и данас потискујући страни термин (нпр. *рачун*, *рачуноводсџво*, *ванбрачно дејџе*, *савејџник*, *злочинац* и др.); 2. речи које су добиле статус дублета са страним еквивалентом (нпр. *база* – *основа*; *конфликтџ* – *сукоб*; *конџактџ* – *догир*; *есенција* – *сушџина*; *азил* – *јрибежџишџе* и сл.), при чему треба додати да је и међу наведеним примерима сасвим јасна семантичко-функционална диференцијација.¹⁸

3.4. Иако су и касније поједини аутори на седницама Друштва читали предлоге својих термина (18. 6. 1845. Ј. Шафарик из домена физике; 13. 8. и 3. 9. 1845. К. Бранковић из мудрословија) и иако је, између осталих, Јован Стејић у 2. свесци *Гласника ДСС* (1849: 26–31) истицао неопходност прихватања многобројних речи које су у језик увели образовани Срби, наводећи међу њима и оне објављене у *Називословним речима* (нпр. *својсџво*, *сџособносџ*, *јосџејеносџ*...; в. Ивић 2000: 169)¹⁹, Друштво је у потпуности обуставило ранији вид израде терминологије и појединци су заиста почели да објављују дела из појединих научних дисциплина, нудећи у њима и своја термилошка решења: *Мисловље или лоџика* К. Бранковића (1849), *Анџројолоџија или наука о човеку* Ј. Стејића (1850), *Асџрономија* Г. Поповића (1850), *Јесџесџвено земље-ојисаније* М. Спасића (1850), *Природословље или физика* К. Бранковића (1850).²⁰

3.5. Даљи развој терминологије код Срба ишао је путем прихватања све већег броја интернационализама, заснованих на грчким и латинским основама. У литератури се наводи да су до краја седме деценије 19. века уклоњена колебања у разним појединостима, гласовним и морфолошким, те да је тада основни слој терминологије био створен и стабилизован (Белић 1936; Грицкат 1964; Кашић 1981: 75–76; Ивић, П. 1998: 208–209; Ивић, П. 2001: 292–294; Бјелаковић 2012).

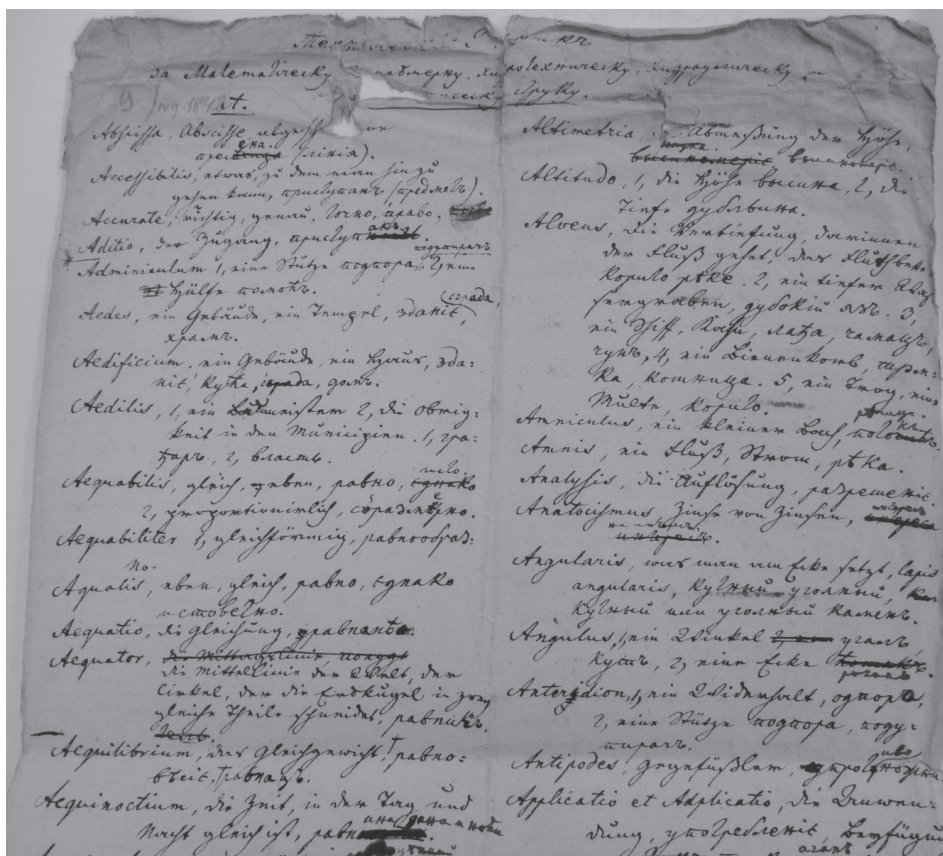
¹⁸ Веома је интересантно да су многи од термина који се наводе у *Речнику називословних речи* забележени и међу Шулековим и Богишићевим термилошким решењима, као и у Српско-немачком речнику Ђ. Поповића из 1895. И. Грицкат наводи и поједине посредне доказе за преузимање поједних речи из групе оних које је предложило Друштво (1964: 136–137).

¹⁹ Више о расправама, насталим након одлуке Друштва о прекиду институционализованог рада на терминологији в. Кићовић 1956: 328–333.

²⁰ А. Белић наводи свих 16 публикација које је Друштво објавило до 1860. (Белић 1999: 22).

4. У претходним поглављима наведени су подаци доступни из литературе. Веома се, међутим, мало зна о првој фази рада Друштва на изради терминологије (1842), о томе да ли је тај рад настављен у истом духу и у другој фази, да ли су тадашња решења прихваћена и сл.

4.1. Иако се спорадично, више у радовима који се односе на развој природних наука него у оним филолошког профила, наводи *Технически речник за математическу, земљемерну, хидројехническу, хидраулическу и архитектоническу сѣруку* А. Николића из 1842. године (в. Трифуновић 1977: 138; Грицкаг-Радуловић 1996: 8; в. слику), о њему се веома мало зна. У питању је непотписани рукопис на једном листу хартије који се чува у Архиву САНУ (9/1842), уз следеће накнадно датирање: 12. 7. 1842. У овом документу на обе стране у две колоне исписане су речи на а- за одговарајуће појмове из наведених струка – на латинском, немачком и српском језику.

Технически речник А. Николића (1842)

На основу извештаја са редовних седница (в. Крестић – Станић 2011: 60; 64), одржаних 3. јула и 8. августа 1842. године, сазнаје се да су чланови Друштва размотрили све ове термине и одлучили да се *сјорне* речи публикују у *Додајку Новина српских* (Крестић – Станић 2011: 64). Овај лист представља, дакле, једино досад познато сведочанство о раду на терминологији у Друштву током 1842. године и самим тим је од великог значаја. Иако садржи 127 назива (термина или вишечланих термилошких израза) за 68 латинских речи (од лат. *Abscissa* до *Axis*), на основу грађе у њему може се формирати представа како о начинима формирања термина (калкирање, позајмљивање, ковање и сл.), тако и о ставу према појединој лексици.²¹

Технически речник није никада објављен, иако се из записника Друштва сазнаје да је 1847. године Попечитељство просвештенија издало налог да се објави речник овог профила који је саставио Ј. Шафарик.

Сасвим је извесно да се структури грађе из овог документа може посветити исцрпно истраживање, што је овом приликом немогуће реализовати због ограничења у погледу обима рада.

4.2. Након прегледања грађе из Николићевог *Техническог речника* наметнуло се следеће питање: *У којој су мери дајни термини били прихваћени у делима одговарајућег профила?*

Непосредно пре састављања овог речника сам Николић је, наиме, објавио два уџбеника сличног профила: *Алгебру* (1839) и *Геометрију* (1841). Већ након првих, површних поређења уочавају се сличности, али и разлике у термилошким решењима, на пример:

	<i>Алгебра</i> (1839)	<i>Геометрија</i> (1841)	<i>Технически речник</i> (1842)
Arcus	лук	лук	лук
Angulus	угал, кут	угал, кут	угал, кут
Arithmetica	рачуница	–	численица
Axioma	–	основателно правило	изреченије које доказателства не потребује, јако јасно

Ако, дакле, код истог аутора није успостављена доследност, поставља се питање шта би се могло очекивати у делима других Николићевих савременика.²²

²¹ Неки термини у рукопису су, наиме, најпре били записани, а потом прецртани да би изнад њих био дописан нови термин. На пример, према старијем *движимостъ*, које је прецртано, натписано је *покретностъ* – што би упућивало или на став аутора да се славенизам замени одговарајућом домаћом речју или на накнадну одлуку чланова Друштва током разматрања наведених термина.

²² Интересантно се чини реченица у којој А. Николић у *Ауџобиографији* наводи како му је, када је почео да предаје математику на Лицеју, било веома „незгодно“ да

4.3. Следеће важно питање које се намеће приликом анализе грађе из прве и друге фазе рада јесте свакако питање континуитета: *Да ли је у другој фази рада Друштво прихватило Николићева решења?*

Поређењем грађе из Николићевог речника (ТР) и Стеријиних *Називословних речи* (НР) уочава се следеће:

(1) од 68 термина на латинском језику из ТР (према око 200 у НР) за 6 је наведен исти домаћи термин (подвучени термини):

	ТР (1842)	НР (1847)
Accessibilis	<u>приступан</u>	<u>приступан</u>
Adminiculum	<u>поппора, подупирач; помоћ</u>	<u>подпора</u>
Aequilibrium	<u>равновесије, равнац</u>	<u>равновесије</u>
Aestimator	<u>проценитељ</u>	<u>проценитељ</u>
Agitatio	<u>покретање</u>	<u>покретање</u>
Arithmetica	<u>численица</u>	<u>численица</u>

(2) за 4 латинска назива домаћи пандани су другачији:

	ТР (1842)	НР (1847)
Analysis	разрешеније	разлагање
Aequinoctium	равнина дана и ноћи	равноноћије
Aequivalens	равноважно	равновредно
Agilitas	покретност ²³	делателност

Дакле, од 68 латинских термина само 10 егзистира у оба речника, од чега 6 решења има исту форму. Нејасно остаје зашто су остали термини у другој фази рада у потпуности занемарени.²⁴

Оно чему би у будућим истраживањима требало посветити посебну пажњу јесте бележење потпуне термилошке грађе коју је ДСС предложило – и у првој и у другој фази рада.

прихвати терминологију претходног професора Косте Бранковића. Он том приликом пише: „... предложим ја прво да ће мени одвећ незгодно бити математику на српском језику наставити коју је досад други предавао јер ће да прође времена док ја свикнем оне техничке изражаје, које је он усвојио, а који може бити мени неће бити повољни, да би по томе друго много пробитачније било задржати мене овде, где је Типографија, па да овде до јесени саставим алгебру која би удешена била према предуготовничком стању питомаца и та да се печата” (1874–1875: табак 15).

²³ Најпре је била исписана реч *движимостъ*, а затим је прецртана и изнад ње је написано *покретностъ*.

²⁴ А. Николић присуствовао је на седницама до 15. 9. 1844. Из *Аутиобиографије* (1874–1875; табак 24–25) се сазнаје да је крајем септембра и током октобра учествовао са Т. Вучићем Перишићем у угушењу Катанске буне. Након тога, посвећује се пословима начелника полиције у Београду.

5. Иако се у литератури искључиво наводи да су у *Називословним речима* прештампани термини који су у претходном периоду (1844. и 1845) објављени у *Подунавци*, изненађује чињеница да та два списка термина нису иста. Поред тога, не само да они нису идентични него је утврђено да постоје три различита списка: 1. списак у извештајима Друштва; 2. онај у *Подунавци* и 3. листа термина у *Називословним речима*. Поређењем ова три списка уочава се да је највећи број понуђених термина дат у *Подунавци* (П), а да се они у извештајима и у *Називословним речима* (НР) не разликују у толикој мери (мада разлика има). Поједини примери дати су у табели ради илустрације:

	Извештаји	Подунавка (1844–1845)	Називословне речи (1847)
aphorismi	–	самоставци	самоставци
annihilatio	–	уништење, уништавање	–
antecedens	–	предидући, предидуће	–
allatura	мираз, женска донозбина	мираз, донозбина жене	мираз, женска донозбина
adulterium / Eche- bruch	браколомство	браколомство, прељубодејство	браколомство
falsificator	подтварач	подтварач и лажнотвор	подтварач

Могло би се претпоставити следеће: (1) реч је о грађи која је бележена или објављивана на основу личних спискова појединих чланова Друштва (један списак објављен је у *Подунавци*, Стерија је вероватно саставио свој према личним белешкама, а особа која је водила записнике имала је своју листу) или (2) након накнадних ревизија већ размотрених термина (в. Крестић – Станић 2011: 82; 86; 93; 100) настали су нови спискови, далеко богатијом грађом, објављени потом у *Подунавци*. Овај податак намеће потребу за детаљним поређењем и стварањем синтезе забележене грађе, која ће тек у тој форми постати комплетна и омогућити нова истраживања на овом пољу.

6. Идеја Друштва о томе да рад на изради терминологије буде институционализован у потпуности је исправна јер се на тај начин, из-

међу осталог, постиже критичност приликом избора термина, ширина његове употребе и ауторитет у препоруци јавности (в. Будимир 1974: 10; Младеновић 1988: 138). Постоји, ипак, неколико слепих улица у које је Друштво, чини се, у свом послу зашло и, ако се рад на изради терминологије посматра у целини, могло би се уочити неколико кључних разлога за његов кратак век и неуспех.

(1) Основни порив чланова Друштва, окупљених у овом послу, лежи у *просветијелским уџилијарним* циљевима: сваки пут када пишу о потреби формирања јединственог термино-система, они полазе од српске јуности, дакле, од *ученика* којима желе да приближе тадашње научне токове учене Европе, а не од потребе за конституисањем терминолошког система дате научне дисциплине, који ће моћи у потпуности да задовољи и област образовања и науке, те да омогући полазницима Лицеја да се активно укључе у научну мисао свог времена и изван српског говорног подручја.²⁵ То је и основни разлог због којег се одбацују интернационализми, углавном засновани на језицима који се у тадашњим гимназијама нису предавали – грчком и латинском. Сам А. Николић постао је свестан ове чињенице, али много, много касније. У својој *Аутобиографији* (1874–1875; АСАНУ 7380/32; табак 15; подвукла И. Б.) он пише: „Како се у моме квартиру сместим и са најнужнијим потребама снабдем, латим се одма да угађам Алгебру. Но ово ми много муке зададе. Пре свега имао сам муке да удешавам Алгебру према предуготовничким знањима младежи, која из Гимназије долази у Лицеј. Околност та што се у Гимназији не предаваше онда Латински језик, натера ме на то закључење, да младеж слушајући Алгебру неће у стању бити разумети уобичајене и у свима језицима примљене техничне термине, и по томе да се морају ови на србски превести. Мени је служило за основ, да Србин треба да учи науку, а за ту треба да има своје изразе. У овоме основу ободре ме и сви моји пријатељи с додатком, да цела елементарна математика, коју ћу ја предавати, тако удешена буде, како ће се она моћи по времену у Гимназији предавати. И ово би мој програм. По овим основама латим се посла, при коме – истину исповедајући – у посрбљавању термина претерам, да сам се доцније љуто кајао. Ја сам био у томе кратковид (ма да сам под затворителном стављао права у математици наименовања) што нисам на то мислио да ће после немогућно бити младићу на другом језику ту науку продужити”. Колико је пуризам чланова Друштва далеко ишао, види се из чињенице да је Николић чак

²⁵ Сам А. Николић, први математичар на Лицеју, отворено пише о томе да је за Србију и младог човека у њему још рано уводити науку, писати научна дела и бавити се научним радом, јер је најнужнија обавеза најпре просветити народ и приволети га за књигу. Описујући општу незаинтересованост српског становништва за образовањем, Николић чак нуди неколико решења којима би се ово могло превазићи (в. Николић 1851: 35–36).

и математичке симболе обележавао ћириличним словима. Свестан ове грешке, он пише у Аутобиографији: „Тако пролази сваки који слуша нестручне људе” (1874–1875: табак 15). Иако изразити пуристи према интернационалним терминима, поједини су традиционалисти, међутим, подсвесно осећали њихову надмоћност у свету науке, те су се често у својим публикацијама служили контактним синонимима.²⁶ Да су овога били свесни и чланови Друштва, сведочи и наведени цитат А. Николића, који се каје због погрешног пута у креирању термина, истичући како је ипак делимично остајао на правом путу и у заградама наводио „права у математици наименовања”, тј. интернационалне термине (1874–1875: табак 15).

(2) Још је 1977. године Д. Трифуновић уочио једну чињеницу, чини се веома важну за судбину рада Друштва. Већина тадашњег образованог света није имала само једну, примарну оријентацију. Универзалност готово ренесансног типа научника било је уобичајено обележје ове епохе, па су се тако и челници Друштва бавили најразличитијим областима знања, расплињујући се и не посвећујући се у довољној мери једном пољу; Ј. Шафарик, професор физике, предаје и историју; А. Николић, математичар, пише драме, али и расправе о језику старих српских споменика, постаје шеф полиције у Београду, итд. Оваква је ситуација, настала због ограниченог броја образованог света, верује се, често била кобна за развој научне мисли у Србији 19. века (Трифуновић 1977: 129).²⁷ Да је ово људима тог времена било сасвим нормално и прихватљиво, види се на основу реакције А. Николића на одлуку да се Друштво подели на одељења: „Ево и овако кадъ се држе засѣданія едва 7–8 членова у таково дође, па како се може са толико членова 5–6 одсѣка представляти? Колико ли ће радника за свакиј одсѣк Дружтво наћи, када ии сада у скупу налазећесе не може да нађе. [...]. Дакле, по преднаведеноме я потврђуемъ, да ово Дружтво Србске Словесности ни овако као што садъ постои, не може очекиваногъ плода принети, а камоли юштъ кадъ се на умишлѣне одсѣке поцѣпа” (Николић 1851: 32).

(3) Иако чланови Друштва експлицитно наводе своју идеју о српском народном језику као о будућем књижевном (в. Крестић – Станић 2011: 85), визија структуре тог језика није била идентична оној коју су имали вуковци. Једна од основних разлика односила се управо на лексикон и, као што је већ речено, док су традиционалисти (овде они чланови Друштва који су учествовали у изради термина) били либерални према

²⁶ На овај начин, несвесно су утицали на њихову имплицитну инаугурацију у научни апарат. Ово показују и ранија истраживања (в. Милановић 2013: 218–220; Бјелаковић 2016).

²⁷ Овоме је допринела и чињеница да у то време у Србију не долазе најзначајнија дела из домена науке (Трифуновић 1977: 130).

славенизмима, за вуковце су они представљали симбол епохе и језика са којима је требало бескомпромисно раскинути.

6.1. На крају, упркос неуспеху, требало би нагласити чињеницу да су трудбеници Друштва били, ипак, велики визионари. О томе сведоче и чувене Стеријине речи, које се, попут његових драмских текстова, показују актуелним и данас:

„У едномъ истомъ разреду учио є ученикъ одъ едногъ Профессора, да се *praescriptio* зове застарѣлость, а одъ другога да се зове превременость; кодъ еднога слушао є о праву кривичномъ, кодъ другогъ казнителномъ, кодъ трећегъ казнословномъ, а кодъ четвртогъ о праву криминалномъ. Шта може произићи изъ овакове смѣсе?” (Поповић 1847: 11).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Александар Белић, *О грађењу нових речи*, Наш језик, 1936, IV/ 6, 161–165.
- Александар Белић, *Друштво српске словесности*, Из историје установа, Београд, 1999, 21–26.
- Исидора Бјелаковић, *Географска терминологија код Срба у 18. и 19. веку*, Докторска дисертација, Нови Сад, 2012.
- Исидора Бјелаковић, *Традиционалистички vs. вуковци у формирању терминологије српског језика (астрономија и мајематичка географија)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2016, LIX/2 (у штампи).
- Милан Будимир, *Стерија терминолог*, Зборник историје књижевности, Одељење језика и књижевности, Књига 9, Јован Стерија Поповић, Београд, 1974.
- ГДСС: *Гласник Друштва српске словесности*, свезка 1, У Београду, 1847.
- Ирена Грицкат, *Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века*, Наш језик, 1964, XIV н. с., св. 2–3, 131–140.
- Ирена Грицкат-Радуловић, *Наука о језику у делатности Академије*, Глас САНУ, Одељење језика и књижевности, 1996, CCCLXXIX/15: 1–82.
- Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад, 1998.
- Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Славица Илић и Миле Станић. *Водич кроз архив Друштва српске словесности (1842, 1845–1864. године)*. Београд, 1999.
- Јован Јерковић, *Прилог проучавању терминологије у првој половини XIX века (Прокопије Болић, Словар виноделца, 1818)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1985, 14/1: 29–38.
- Вук Стефановић Караџић, *Говор на састанку Друштва Српске словесности*, Скупљени граматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића, књига 3, свеска 1. Београд. 1896, 152–161.
- Мевлида Караџа-Гарић, *Вук Караџић и наше стручне и научне терминологије*, *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*, Sarajevo, 1987, 123–134.
- Мираш Кићовић, *Стерија и Вук Караџић*, Књига о Стерији, коло XLIX, књига 335, Београд, 1956, 297–352.

Јован Кашић, *Сиварање лексичке норме током прве половине XIX века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1981, 10/1: 69–76.

Василије Ђ. Крестић, Миле Станић, *Закључци седница Друштва српске словесности 1842–1863*, Београд, 2011.

Александар Милановић, *Језик весма полезен*, Београд, 2013.

Бранислав Миљковић, *Друштво Српске Словесности од 1841–1864*, Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века, 46, Нови Сад, 1914, 18–81.

Александар Младеновић, *Стеријина схваћања о термиолошком речнику и грађанској ћирилици*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1988, XXXI/1, 137–143.

Атанасије Николић, *Славно Друштво српске словесности*, *Гласник Друштва српске словесности*, 1851, 3/3, 30–40.

Атанасије Николић, *Биографија Атанасија Николића*, Архив САНУ, кутија LVI 7380/31, 1874–1875, табак 1–52.

Стојан Новаковић, *Стеријин језик*, Књига о Стерији, коло XLIX, књига 335, Београд, 1956, 39–50.

Бранко Перуничкић, *Друштво српске словесности 1841–1864*, Београд, 1973. *Подунавка*, *Додатак к Србскимъ новинама за 1844*, Београд, бр. 46, 47, 49, 51.

Подунавка, *Додатак к Србскимъ новинама за 1845*, Београд, бр. 4, 14.

И. С. Поповић, *Разлози о називословнимъ речма*, *Гласник Друштва српске словесности*, свезка 1, 1847, 9–16.

Павле Соларић, *Кључи у моје земљеописаније*, 1804; Исидора Бјелаковић (прир.), Упоредно фототипско и транскрибовано издање, Нови Сад, 2013.

Јован Стејић, *Џезикословне примѣтбе на Предговоръ Вука Стеф. Караџића к преводу Новогъ завѣта*, *Гласник Друштва Српске Словесности*, свезка 2, У Београду, 1849.

Љубомир Стојановић, *Живої и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд, Београд, 1987.

Стефан Стратимировић, *Писмо Митрополита Стратимировича Доситею*, *Лѣтописъ*, 1838, Часть прва, Година XII, књига 42, 1838.

Љиљана Суботић, Још једном о Стерији и „Називословним речима”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 2007, 36/1: 215–224.

Димитрије Тирол, *Начертаніе устава Ученога Србскога Друштва одъ Димитрія П. Тирола*, У Београду, 1835.

<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2650&m=2#page/4/mode/2up> (12. 9. 2016)

Никита Толстој, *Сјудије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд, 2004.

Драган Трифуновић, *Математичке науке у Друштву српске словесности*, *Годишњак града Београда*, 1977, XXIV: 127–140.

*

Milka Ivić, *Godina 1847: Prva sveska Glasnika Društva srpske slovesnosti*, *Lingvistički ogledi*, tri, Београд, 2000.

Mevlida Karadža Garić, *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SRBiH*, Sarajevo, 1979.

Isidora Bjelaković

THE SOCIETY OF SERBIAN LETTERS AND THE PROBLEM
OF CREATING TERMINOLOGY

S u m m a r y

This paper is a repeated review of the establishment of the terminological system within the Society of serbian letters with the aim of viewing this establishment from different aspects on the basis of published and manuscript documentation. The idea of the Society that the work on the terminology should be institutionalized is completely right because there is achieved criticality in the selection of terms, the width of its use and authority in recommending it to the public. However, there exist a few dead ends to which, as it seems, the Society came in its work. If the work on terminology is considered as a whole, it is possible to notice several key reasons for its short life and failure: enlightenment utilitarian, and not scientific aims; discursivity in the work of Society members; attitudes different from Vukovians' in terms of the vision about the structure of the lexicon of the future language standard.